

ΜΥΚΗΝΑΪΚΑ ΓΛΩΣΣΙΚΑ

(ΜΕ ΑΨΙΜΑΧΙΕΣ : ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΟΝ κ. J. CHADWICK)

Στήν ελληνική μετάφραση τοῦ γνωστοῦ βιβλίου του The Decipherment of Linear B, Cambridge 1958 (ἐλληνικός τίτλος: Γραμμική Β, ἡ πρώτη ἐλληνική γραφή, μεταφραστῆς Δ. Τζωρτζίδης, ἔκδοση Κακουλίδη, Ἀθήνα, χωρὶς χρονολογία· «δυὸ λόγια» προλογικά τοῦ κ. Chadwick στήν σ. VII ἔχουν ἡμερομηνία: Ἀθήνα, 28 Μαΐου 1962), ὁ συγγραφέας κ. John Chadwick ἐπέροσθεσε ἓνα «Ἵστερόγραφον» (σ. 154-169), σὸ ὁποῖο ἐπιχειρεῖ μιὰ ἐπισκόπηση τῶν ἐξελιξέων πὸ σημειώθηκαν «ἀπὸ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1957, πὸ τελείωσε τὸ χειρόγραφο τῆς πρώτης ἐκδόσεως». Τὸ περιεχόμενο τοῦ Ἵστερόγραφου ἀποτελεῖ κυρίως ἀπάντηση σὲ παρατηρήσεις ἢ ἐπικρίσεις πὸ τυπώθηκαν ἐδῶ κι' ἐκεῖ, τὸ ἀναλογικά μεγαλύτερό του μέρος ὅμως (σ. 156-161) ἐπιχειρεῖ νὰ ἀναιρέση τίς παρατηρήσεις μου, πὸ περιέχονται σὲ μιὰ βιβλιοκρισία τῆς ἀγγλικῆς ἔκδοσης τοῦ ἴδιου βιβλίου τοῦ κ. Chadwick, δημοσιευμένην στὰ «Ἐλληνικά» (τόμ. 16 [1959], 364-373).

Στήν βιβλιοκρισία μου ἐκείνη, ἀπὸ τὴν ὁποία δυστυχῶς ἐλάχιστα πράγματα μποροῦν νὰ ἐπαναληφθοῦν ἐδῶ, χωρίζω τὸ πρὸβλημα σὲ δυὸ μέρη: ἀπὸ τὴν μιὰ στήν ἀνάγνωση τοῦ Ventrís, τὴν σημασία τῆς καὶ τὰ προβλήματα πὸ δημιούργησε, κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη στήν παρουσίαση τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Chadwick. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι εἶναι σωστὴ ἡ γνώμη τοῦ Ventrís γιὰ τὴν γλῶσσα τῶν πινακίδων (ἐλληνική), κι' ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση πὸ ἔχουμε ὅλοι νὰ συμβάλουμε, ὥστε νὰ γίνῃ θετικὴ αὐτὴ ἡ μεγάλη ἐπιτυχία, ὑπογράμμισα τὸν κίνδυνο πὸ προέρχεται ἀπὸ τίς συχνὰ αὐθαίρετες καὶ ἀντιεπιστημονικὲς ἐρμηνεῖες πὸ ἐπιχειροῦνται, κι' ἔδινά μερικά παραδείγματα. Εἰδικὰ γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ κ. Chadwick ἔκαμα μιὰ σύντομη περίγραφή τοῦ περιεχομένου παρακολουθώντας τὰ κεφάλαιά του, πὸ ἡ εἰσαγωγή τῆς ἦταν ἡ ἑξῆς (σ. 371): «Ὁλη αὐτὴ ἡ διογκωμένη ἀνάλυση πὸ προηγήθηκε δὲν ἀφορᾷ φυσικά ἅμεσα τὸ βιβλίο πὸ πρόκειται νὰ παρουσιάσουμε. Στὸ σημερινὸ ὅμως στάδιο τῆς ἔρευνας εἶναι σχεδὸν μοιραῖο, ἴσως μάλιστα κι' ἐπιβεβλημένο, νὰ γίνῃ μιὰ συνολικὴ ἐπισκόπηση τοῦ προβλήματος, ἔτσι πὸ νὰ δίνεται μιὰ συνοπτικὴ ἰδέα τοῦ σημείου σὸ ὁποῖο βρίσκεται ἡ ἔρευνα καθὼς καὶ τῶν προβλημάτων καὶ τῶν δυσκολιῶν μπροστὰ στὰ

ὅποια βρίσκονται οἱ ἐρευνητές. Σὲ ἕ,τι ἀφορᾶ τώρα εἰδικὰ τὸ βιβλίο τοῦ J. Chadwick, πρέπει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νὰ ποῦμε πῶς πρόκειται γιὰ ἓνα γοητευτικὸ βιβλίο, ποῦ σὲ εἰσάγει στὸ πρόβλημα καὶ σὲ κατατοπίζει στὶς δυσκολίες τῆς ἀποκρυπτογράφησης ..», καὶ παρακάτω: «ἀφοῦ ἔμωσ ἡ μοίρα ἐμπόδισε τὸν κύριο δημιουργὸ» (δηλ. τὸν Ventris, νὰ γράψῃ τὸ βιβλίο), «τὸ βάρος ἔπεσε στὸν συνεργάτη καὶ φίλο του, ὁ ὁποῖος μὲ ἐξαιρετικὴ γενναιοδωρία καὶ μὲ ἀρκετὴ ὑποτίμηση τῆς δικῆς του (μεταγενέστερης) συμβολῆς προσπαθεῖ νὰ μᾶς κατατοπίσῃ στὶς προκαταρκτικὰς φάσεις καὶ δυσκολίες...». Τὰ δείγματα αὐτὰ τὰ δίνω, γιὰ νὰ φανῆ ἡ διάθεσή¹ μὲ τὴν ὁποία κοίταξα καὶ τὸ βιβλίο καὶ τὸ πρόβλημα, καὶ ἡ πρόθεσή μὲ τὴν ὁποία γίνονταν οἱ παρατηρήσεις μου. Τὸ ἀντάλλαγμα εἶναι αὐτὸ ποῦ ἔχω μπροστά μου καὶ τὸ ἔχει κι' ὁ κάθε Ἕλληνας ἀναγνώστης, ἓναν λίβελλο, ποῦ ἀφήνει τὴν ἐντύπωση ὅτι νοιάζεται πολὺ λιγότερο γιὰ τὴν ἀνεύρεση τῆς ἀλήθειας καὶ γιὰ τὴν καλόπιστη συζήτηση τῶν προτάσεών μου καὶ περισσότερο γιὰ νὰ κλονίσῃ τὴν ἐμπιστοσύνη πρὸς τὸ πρόσωπό μου, ἀμφισβητώντας ὅχι μόνο τὴν ἀρμοδιότητά μου ἀλλὰ καὶ τὰ θεωρητικά μου ἀκόμα ἐφόδια: (σ. 156) «Ἄπλως προσπαθεῖ» (ὁ καθηγητὴς Α. Γ. Τσοπανάκης) «νὰ υποβιβάσῃ τὴν ἐρμηνεῖα βρίσκοντάς τῆς μικρὰς ἀτέλειες. Ὁμολογῶ ὅτι ἀκόμα δὲν ἔχω καταλάβει τὸν ἀντικειμενικὸ του σκοπὸ. Δὲν θέλω νὰ μὲ παρεξηγήσῃ κανεὶς. Οὔτε μιὰ στιγμή δὲν ἐννοῶ ὅτι ἡ γνώμη μου εἶναι πάντα σωστὴ καὶ τῶν ἐπικριτῶν μου πάντα λανθασμένη...» (σ. 157) «ὑπάρχει ἔμωσ κίνδυνος ἓνας ἐνθουσιώδης κριτικὸς νὰ ἀπορρίψῃ ὀρισμένες ἀκρογωνιαῖες πέτρες χωρὶς νὰ δῆ ἂν ταιριάζουν μὲ τὸ ὑπόλοιπο οἰκοδόμημα, νομίζοντας ὅτι οἱ ἐπιφανειακὰς κριτικὰς κάμνουν λιγότερο κακὸ ..» (σ. 159) «χρειάζεται ἐπιδειξιότης καὶ πείρα γιὰ νὰ κλαδέψουμε τὰ τρυφερὰ βλαστάρια χωρὶς νὰ βλάψουμε τὸν ὑγιῆ κορμό. Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ κόδουμε καθέτι ποῦ δὲν μᾶς ἀρέσει...» (σ. 160) «στὸ σαθρὸ αὐτὸ συλλογισμὸ στηρίζει ὁ κ. Τσοπ. τίς ἐπικρίσεις του...» «λυποῦμαι ποῦ ἓνας Ἕλληνας καθηγητὴς δὲν γνωρίζει τὴν ἴδιαν του τὴ γλώσσα· δὲν ἔτυχε ποτὲ ἀραγε νὰ διαβάσῃ τὴν πασίγνωστη ἐπιγραφή...» (σ. 160-1) «ἐλπίζω ὅτι αὐτὰ εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ δείξουν ὅτι ἡ κριτικὴ τῶν μυκηναϊκῶν ἐρμηνειῶν δὲν εἶναι δουλειὰ γιὰ ἐρασιτέχνες... Ὅποῖος θέλει νὰ καταπιεσθῇ μὲ αὐτὸ τὸ θέμα πρέπει νὰ προετοιμασθῇ μελετώντας τίς ἐπιγραφές... Χωρὶς τίς γνώσεις αὐτὲς οἱ ἐπίδοξοι κριτικοὶ δὲν θὰ καταφέρουν τίποτε

¹ Ἡ διάθεσή αὐτὴ ὑπογραμμίζεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἀνάπτυο τῆς βιβλιοκρισίας ἐκείνης τὸ ἔβωσα ὁ ἴδιος στὸν κ. Chadwick, στὸ Λονδίνο, ὅπου τὸν συνάντησα μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ Βου Διεθνoῦς Συνεδρίου κλασσικῶν σπουδῶν, τὸν Σεπτέμβρη τοῦ 1959. Ἡ προσφορὰ πιστεύω πῶς δὲν ἀποτελοῦσε πρόκληση.

περισσότερο ἀπὸ τὸ νὰ διακινδυνεύσουν τὴ φήμη τους μὲ ἐπιπόλαιες κριτικές».

Παραμερίζοντας τὴν δικαιολογημένη ἀγανάκτησή μου, θὰ προσπαθήσω, ὅσο μού εἶναι δυνατὸ, τὴν ἀπάντησή μου νὰ τὴν περιορίσω στὰ πράγματα. Καί ἔτσι ὅμως ἡ ἀπάντησή αὐτὴ θὰ στενοχωρήσῃ τὸν κ. Chadwick, γιατί ἔκαμε πολλὰ καὶ σοβαρὰ λάθη. Πρῶτα πρῶτα νομίζει ὅτι ἓνα τόσο τεράστιο θέμα, ὅσο εἶναι ἡ ἀνάγνωση τῶν πινακίδων, ἔχει λυθῆ ὀριστικὰ καὶ μπορεῖ πιά νὰ περιορισθῆ στὸ ἂν ἓνας ἄνθρωπος, ὅσο σοφὸς ἐπιστήμονας κι ἂν εἶναι, ἔχη δίκαιο ἢ ὄχι σὲ μιὰ ἢ καὶ σὲ περισσότερες ἐρμηνεῖες πινακίδων, ἢ ἔστω καὶ στὴν ἐκτίμηση γενικότερων φαινομένων. Πρέπει νὰ τὸ πάρουμε ἀπόφαση ὅτι, ὥσπου ν' ἀνοιχθῇ ὁ δρόμος γιὰ καλὰ καὶ νὰ λάμψῃ ὁ τελικὸς λόγος, τὰ προβλήματα τοῦ προσωπικοῦ γοήτρου δὲν ἔχουν καμιά θέση, ὅτι θὰ γίνουν προχωρήσεις κι' ὀπισθοχωρήσεις, μεγάλες καὶ μικρές, λοξές κι' εὐθεῖες, ὅτι θὰ γίνουν πηδημάτα καὶ θὰ σημειωθοῦν καὶ στασιμότητες, στίς ὁποῖες τὰ πρόσωπα πού ἐμπλέκονται εἶναι σχεδὸν ἀδιάφορα καὶ δὲν πρέπει νὰ νομίζουν ὅτι θίγονται, ἂν κάτι δικό τους δὲν ἐγκριθῆ, ἐφ' ὅσον ἡ καρδιά τους εἶναι καθαρὴ καὶ στὸ μυαλό τους ἔχουν μόνο τὴν ἐπιστήμη. Τὸ σωστὸ ἢ τὸ λάθος ὥσπου νὰ κριθῆ ἀνέκκλητα — ἂν θὰ κριθῆ ποτέ — ποιὸς ξέρει πόσα χρόνια θὰ περάσουν!

Γι' αὐτὸ πρῶτα πρῶτα θέλω νὰ πῶ κάτι γιὰ τοὺς «ἐρασιτέχνες» κριτικούς. Ὁ κ. Chadwick ἔκαμε τὸν ἐξῆς ἀπλό καὶ, μὲ τὴν ἀθειά του, ἀπλοϊκὸν συλλογισμό: "Ἐγραψέ τίποτε σχετικὸ μὲ τίς μυκηναϊκὲς πινακίδες ὁ κ. Τσοπ.; παρουσιάστηκε πουθενὰ μὲ κανένα σχετικὸ ἄρθρο; — "Ὁχι." Ἄρα πρώτη φορά καταπιάνεται μὲ αὐτὸ τὸ θέμα, ἄρα εἶναι ἀρχάριος, ἐπομένως «ἐρασιτέχνης». — Αὐτὸ, θὰ μού ἐπιτρέψῃ νὰ τοῦ πῶ, εἶναι καὶ προκατάληψη καὶ πλάνη. Εἶναι ἀρκετὸ νὰ κοιτάζουμε τί μᾶς λέει: ἓνα κείμενο, ἀντὶ γιὰ τὸ ποιὸς μᾶς τὸ λέει' νὰ κοιτάζουμε δηλαδὴ τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων καὶ ὄχι τοὺς ἀνθρώπους πού τὰ προσφέρουν, γιὰ τοὺς ὁποῖους ἐπιπλέον οἱ γνώσεις μας μπορεῖ νὰ εἶναι: ἑλλειπτεῖς ἢ ἐσφαλμένες¹. Εἶναι ἄραγε

¹ Μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ ἱκανοποιήσω αὐτὴ τοῦ τὴν ἀπορία, πληροφορῶ τὸν κ. Chadwick ὅτι ἀπὸ τὴν στιγμή πού δημοσιεύθηκε ἡ πρώτη ἀνακοίνωσή τους (μὲ τὸν μακαρίτη Ventris) στὸ Journal of Hellenic Studies 73 (1953) 84-103: Evidence of Greek Dialect in the Mycenaean Archives, ἔκαμα ἓνα ἡμερησίον μὲ ἑξὶ-ἑφτά διαλεχτοὺς φοιτητές, πού βάσταξε 4 χρόνια, στὸ ὁποῖο συζητούσαμε ὅση βιβλιογραφία μπορούσαμε νὰ ἔχουμε στὴν διάθεσή μας κάθε φορά, καὶ τὰ διάφορα προβλήματα φωνητικῆς, ἐρμηνείας κλπ. "Ἄν δὲν ἔγραφα τίποτε, αὐτὸ ὀφείλεται στὸ ὅτι κάθε φορά πού συμβαίνει ἓνα «φιλολογικὸ γεγονός» καὶ ὁ καθένας θεωρεῖ σκόπιμο νὰ σπεύσῃ νὰ πῆ κάτι, ἐγὼ βλέπω μπροσιά μου τὸν σαρκαστικὸν τὸν Λουκιανὸν (Πῶς δεῖ ἱστορ. συγγρ. 4 καὶ τὸς οὖν, ὦ Φίλων, ὡς μὴ μόνος ἄφωνος εἶην ἐν οὖτω πολυφώνῳ τῷ καιρῷ...) καὶ προτιμῶ νὰ περιμένω νὰ περᾶσῃ ἡ κρίση. Γι' αὐτὸ δὲν θεώρησα οὐτε κἀν ἀξιοπρεπές νὰ παρεμβάλω ἔντεχνα στὴν βιβλιοκρισία μιὰν φράση π.χ. «παρακολουθώντας συστηματικὰ ἀπὸ τὴν ἀρχή

ανάγκη να τονίσουμε ότι με το να ασχοληται κανείς σ' ἰδιόκ' α' με ἓνα θέμα, αὐτὸ δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκην ὅτι ἀσχολεῖται ἢ ὅτι γράφει· καὶ ὡς τὰ γιὰ τὸ ἴδιο· Δὲν ἔχει διαβάσει ὁ κ. Chadwick πολλές ἀσημαντότητες ἢ καὶ ἀνοησίες γραμμένες ἀπὸ «ἰδιόκους»· Πρέπει νὰ εἶναι πολὺ αἰσιδόξος, ἂν πιστεύῃ τὸ ἀντίθετο.

Ἐνεξάρτητα ἐπομένως ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἐξωτερικὸ γεγονός, ἢ οὐσία βρίσκεται σ' αὐτὰ πού ἔγραψα, κι' αὐτὰ χρειάζεται νὰ τὰ συζητήσῃ χωρὶς προκατάληψη. Ἐγραφα π.χ. σὲ γενικὸ μέρος τῆς βιβλιοκρισίας (σ. 365): «οἱ ἐπιφυλάξεις (γιὰ τὴν ἀποκρυπτογράφηση) ἦσαν λιγοστές, οἱ ἐργασίες πολυάριθμες, τὰ ἀποτελέσματα ὁμως τῶν ἐρευνῶν αὐτῶν δὲν ξέρω ἂν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἀνάλογα μὲ τὸν ἐνθουσιασμό πού τὰ συνοδεύει ἢ τὰ προκαλεῖ. Πολλές φορές μάλιστα, βλέποντας κανεὶς τὰ ἀποτελέσματα ἢ τὰ συμπεράσματα, κυρίως τὰ σχετικὰ μὲ τὴν θεολογία, τὴν κρατικὴ καὶ κοινωνικὴ ὀργάνωση τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, στὰ ὁποῖα δηγοῦνται οἱ ἐρευνητὲς στηριγμένοι ἐπάνω σὲ ὑποθετικὰς ἢ ἀμφισβητήσιμες ἀναγνώσεις καὶ ἐρμηνεῖες τελείως ἀπροσπαρματικῶν ἢ ἀτελῶν στοιχείων, πού δὲν ἀποτελοῦν κἀν φράσεις ἀλλὰ μόνον λέξεις, διερωτᾶται μήπως τὰ αὐστηρὰ ἐπιστημονικὰ κριτήρια, πού θεωροῦνται συνήθως τόσο ἀπαραίτητα γιὰ τὴν πρόοδο τῆς ἐρευνας καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἔχουν ἀτονήσει...». Παρακαλῶ λοιπὸν τὸν κ. Chadwick νὰ μὴ ἀπαντήσῃ: δὲν εἶναι τὰ ἀποτελέσματα σ' αὐτοὺς τοὺς τομείς δυσανάλογα μὲ τὸν ἐνθουσιασμό πού τὰ συνοδεύει; Δὲν εἶναι ἐπισημὰ τὰ συμπεράσματα, τὰ σχετικὰ μὲ τὴν θεολογία, τὴν κρατικὴ καὶ κοινωνικὴ ὀργάνωση τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς; Μήπως χρειάζονται παραδείγματα καὶ ὄνόματα; Ἄλλὰ ὁ σκοπὸς μας δὲν εἶναι νὰ διευρύνουμε τὸν πόλεμο.

«Οἱ δυσκολίες», τόνιζα (σ. 366), «εἶναι πολλές. Γιατί, ἐνῶ εἴμασθε πρόθυμοι νὰ δεχθοῦμε τὴν ἑλληνικὴν ὡς γλώσσα τῶν πινακίδων καὶ τῆς χώρας σ' αὐτὴ τὴν ἐποχῇ, ὡστόσο δὲν ξέρουμε καθόλου ποιὰ θὰ ἦταν ἡ μορφή της...». Ὁ κ. Chadwick (σ. 158) ἀπαντᾷ: «δυστυχῶς πρέπει νὰ διαφωνήσω μαζί του», καὶ φέρνει ὡς ἐπιχείρημα τὰ διδάγματα τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας ἀπὸ τὴν ὁποία ξεχωρίζει τὸν τύπο *esti*, γιὰ τὸν ὁποῖο λέει ὅτι ταιριάζει μὲ τὸ σανσκριτικὸ *asti*, μὲ τὸ λιθουανικὸ *esti* κλπ., καὶ ὅτι «παρόμοια θὰ ἦταν καὶ ἡ μυκηναϊκὴ (του) μορφή... Εἶμαι σίγουρος, ὅτι ἂν ποτὲ ἀνακαλυφθῇ, θὰ ἔχη ἀκριβῶς αὐτὴ τὴν μορφή» (δηλ. *esti*). Δὲν θέλω νὰ συζητήσω τὴν αἰσιοδοξία τοῦ κ. Chadwick γιὰ τὸ *esti*· ποιὰ ὁμως θὰ εἶναι ἡ μορφή τοῦ *eimi*, *ei*, τοῦ ἦ,

τὴν ἀποκρυπτογράφηση...», ἢ ὁποία ἴσως νὰ παρηγοροῦσε τὸν κ. Chadwick. Πάντως τὸν πληροφοροῦ ὅτι ἓνας τουλάχιστο ἀπὸ τοὺς μετόχους ἐκείνου τοῦ σεμιναρίου, ὁ φιλόλογος κ. Κυριάκος Τσαντισάνογλου, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ μὲ τὴν εὐκαιρία θερμὰ γιὰ τίς πολύτιμες ὑποδείξεις του σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴν ἀπάντηση, ἀσχολεῖται ἀκόμα θετικὰ μὲ τὸ πρόβλημα, χωρὶς νὰ ἔχη κι' αὐτὸς γράψῃ ἀκόμα τίποτε. Ἐλπίζω ὁμως ὅτι θὰ γράψῃ μὲ τὴν ἐκδύση τὴν ἐργασία του στὴν ἐκδοσὴ τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Φωτίου.

Καλὸ εἶναι ἐπίσης νὰ ξέρῃ ὁ κ. Chadwick ὅτι δὲν ἀπάρχουν καὶ στὴν Θεσσαλονικὴ ἐπιστήμονες πού ἀσχολοῦνται μὲ ὀριακὰ προβλήματα. Τὸ κακὸ τους εἶναι ὅτι βρίσκονται στὴν Ἑλλάδα, γράφουν τίς περισσότερες μελέτες τους ἐλληνικὰ, καὶ κυρίως ὅτι δὲν κἀνουν θόρυβο.

ἦσθα καὶ χίλιων ἄλλων τύπων καὶ λέξεων στὴν μυκηναϊκὴ διάλεκτο; Μήπως θὰ μπορούσε νὰ κάμη καμὶὰ πρόβλεψη ὁ κ. Chadwick μὲ βάση τὰ διδάγματα τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας ἢ ἔστω καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν διαλέκτων; Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ τὸν ἐξαναγκάσω νὰ τὴν κάμη, μιὰ ποῦ βέβαια ξέρει τὴν ποικιλία τους καὶ στίς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς διαλέκτους καὶ στὸν ἴδιο τὸν Ὅμηρο. Ἄν λοιπὸν αὐτὸ δὲν εἶναι ἓνα τυπικὸ σόφισμα ψεύτικης ἐπαγωγῆς, κι' ἂν δὲν διατρέχη τὸν κίνδυνο νὰ φθάσῃ σὲ σφαλερὰ συμπεράσματα ὅποιος θέλει νὰ συλλογισθῇ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, τότε εἶμαι πρόθυμος νὰ δεχθῶ ὅτι ἀνησυχῶ ἀδικαιολόγητα.

Ἡ μήπως διαφωνεῖ ὁ κ. Chadwick μὲ τὴν ἄλλη παρατήρησή μου (σ. 366): «δὲν ξέρουμε ἂν ἡ ἴδια ἑλληνικὴ διάλεκτος γράφεται καὶ στὴν Κνωσσὸ καὶ στὴν Πύλο σὲ τόση γεωγραφικὴ ἀπόσταση (καὶ χρονικὴ 200 χρόνων)»; Δὲν λέει τίποτε σχετικὰ, πόση ἔμως σημασία ἔχει τὸ πρόβλημα αὐτὸ γιὰ τὴν ἔρευνα τὸ δείχνουν οἱ διάφορες ἀγωνιώδεις ἀποπειρές γιὰ τὴν κάποια χρονικὴ ταύτιση τῶν δύο αὐτῶν κέντρων, τὸ δείχνει προπάντων ἡ καταπληκτικὴ ἀπόπειρα τοῦ κ. Palmer, ποῦ ἔφτασε μάλιστα καὶ στίς στήλες τῶν καθημερινῶν ἐφημερίδων, νὰ ἀποδειχθῇ δηλ. ὅτι ὁ Evans ἔδωσε μὲ ἀνακρίβη ἢ ἴσω, καὶ ἀνειλικρινῆ τρόπο τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσσοῦ, γιὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀποψή του ὅτι ἡ καταστροφὴ ἔγινε γύρω στὰ 1400 π.Χ. κι' οὐ γύρω στὰ 1200, ὅπως θὰ ἤθελε ὁ κ. Palmer¹. Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ ποιὸς ἔχει δίκαιο (ἂν καὶ πρέπει νὰ σημειώσῃ κανεὶς τὸν ἀμείλικτο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐπιχειρεῖται ὁ παραμερισμὸς τῶν ἐμποδίων), μᾶς ἐνδιαφέρει ὅμως τὸ ὅτι εἶναι ζωτικὸ γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς γλώσσας τῶν πινακίδων νὰ καλυφθῇ αὐτὸ τὸ ἄνοιγμα τῶν 200 χρόνων, γιὰτὶ δὲν εἶναι ἀκόμα εὐκόλο νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα τους θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἡ ἴδια, ἂν ἡ διαφορὰ τῶν δύο αἰώνων εἶναι πραγματικὴ, μὲ τόση ἐπιπλέον γεωγραφικὴ ἀπόσταση, ὅταν ξέρουμε πόσο διαφέρουν οἱ σύγχρονες ἐπιγραφές τῆς Ἀρκαδίας καὶ τῆς Λακωνίας ἢ τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, καὶ πόσο διαφέρει ἡ ἴδια ἡ ἀττικὴ καὶ ἡ ὁποιαδήποτε ἄλλη διάλεκτος ἀπὸ τὸ 500 ἕως τὸ 300 π.Χ. — γιὰ νὰ ποῦμε στὴν τύχη μερικὰ ὀνόματα καὶ χρονολογίες. Καὶ ὅμως καὶ ἡ ἀνάγνωση τῶν πινακίδων καὶ οἱ ἐρμηνεῖες τῶν λέξεων στηρίζονται οὐσιαστικὰ στὴν κατάργηση καὶ τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου καὶ προϋποθέτουν ἐνιαία γλώσσα — γιὰ διάλεκτο πιά δὲν μπορεῖ νὰ γίνεται λόγος —, μιὰ Κοινὴ τῆς μυκηναϊκῆς αὐτοκρατορίας, ποῦ καὶ πάλι δύσκολα θὰ ἔμνε ἀμετά-

¹ Βλ. καὶ τὸ τελευταῖο βιβλίον τῶν *L.R. Palmer* καὶ *J. Boardman*, *On the Knossos Tablets*, μὲ τὴν διαφωνία τῶν δύο συγγραφέων.

δλητη μέσα σὲ διακόσια χρόνια καὶ σὰν γλώσσα καὶ σὰν γραφή. Τὴν ἀποψη αὐτὴ τὴν ὑποστήριξε καὶ ὁ καθηγητὴς V. Georgiev (La Κοινή crétomycénienne, Etudes mycéniennes), ὁ ὁποῖος μάλιστα στὸ συμπέρασμά του (σ. 187) λέει ὅτι ἡ ἀποψὴ του εἶναι πολὺ συγγενικὴ μὲ τοῦ Chadwick (Trans. Philol. Soc. 1954, σ. 1), τὴν ὁποία καὶ παραθέτει¹. Στὸ βιβλίον του ἔμως ὁ κ. Chadwick ἀποφεύγει νὰ θίξη τὸ θέμα, ἀν καὶ στὰ Documents ποὺ γράφτηκαν σὲ συνεργασία μὲ τὸν Ventris οἱ ἀπόψεις ποὺ ἐκτίθενται (σ. 73-75 κ.ε.) ἀφήνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι προσπαθοῦν νὰ συμβιβάσουν μιὰ διαλεκτικὴ κατάσταση μὲ μιὰ κεντρικὴ διοίκηση ποὺ ἀσκεῖ σταθεροποιητικὴ ἐπίδραση ἐπάνω στὴν γλώσσα, καὶ καταλήγουν μὲ τὴν ἀποψη τῆς «γλωσσικῆς ἐνότητος ποὺ οἱ Ἕλληνες δὲν ἐπρόκειτο νὰ τὴν ξαναποκτήσουν πρὶν ἀπὸ τὴν ἐλληνιστικὴν περίοδο».

Στὴν ἐπιφύλαξή μου (σ. 366): «δὲν εἶμαστε βέβαιοι ἀν πρέπει νὰ ἀναζητοῦμε ἢ νὰ περιμένουμε ἐλληνικὰς λέξεις σὲ ὅλους τοὺς καταλόγους τῶν πινακίδων μὲ ἐπαγγελματικὰ ἢ κύρια ὀνόματα ἢ πράγματα, οὔτε γιὰ τὸ πῶς θὰ καταλάβουμε ὅτι μερικὲς δὲν εἶναι ἐλληνικὰς», ὁ κ. Chadwick ἀπαντᾷ (σ. 157) τὰ ἑξῆς: «Εἶναι ὅλες οἱ πινακίδες γραμμένες ἐλληνικὰ ἢ ὅσες παρουσιάζουν δυσκολίες εἶναι γραμμένες μὲ τὴν ἴδια μὲν γραφή ἀλλὰ σὲ κάποια ἄλλη γλώσσα; Μιὰ σύνθετη ἄρνηση σπανίως ἐπιδέχεται λεπτομερῆ ἀπόδειξη, ἀλλὰ μποροῦμε νὰ κάνουμε τὴν καταφατικὴν δήλωσιν ὅτι ὅσες πινακίδες ἔχουν διατηρηθῆ, ἀρκετὰ πλήρεις φαίνονται γραμμένες ἐλληνικὰς» (ὕπογραμμίζω). Κάτι τέτοιο γράφτηκε καὶ στὰ Documents (σ. 71: There are no tablets of reasonable extent which do not give some sign of being written in Greek), χωρὶς νὰ εἶναι σαφέστερο. Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ συζητήσω τὸν φιλελληνισμό τοῦ Χρόνου, ποὺ περιλαμβάνεται μέσα στὴν ἀόριστὴ αὐτὴ δήλωσιν γιὰ τὶς «πινακίδες ποὺ ἔχουν διατηρηθῆ ἀρκετὰ πλήρεις» καὶ ποὺ «φαίνονται νὰ εἶναι γραμμένες ἐλληνικὰς» (τί θὰ πῆ «ἀρκετὰ πλήρεις»; τί θὰ πῆ «φαίνονται»;), ἀλλὰ θέλω νὰ ὑπογραμμίσω ὅτι ἡ φράσις μου εἶναι καθαρὰ διατυπωμένη καὶ δὲν ἀφορᾷ πινακίδες ποὺ εἶναι τυχόν γραμμένες ὀλόκληρες σὲ ἄλλη γλώσσα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴν, ἀλλὰ τὶς ξένες λέξεις μέσα στὶς ἐλληνόγλωσσες πινακίδες, καὶ τὴν ἀδου-

¹ «It is a remarkable fact that the three main sources of Mycenaean texts, Knossos c. 1400 B.C., Pylos c. 1200 B.C., and Mycenae c. 1275 B.C., show a largely uniform and homogeneous dialect. The minor variations in spelling which occur do not seem as a rule to be due to regional or even chronological differences of dialect. We must suppose that a high degree of uniformity prevailed over the whole of Southern Greece in Mycenaean times; or at least that a strongly centralized civilization imposed a standard language on the scribes».

ναμία μας νὰ τὶς ξεχωρίσουμε αὐτὲς τὶς λέξεις, μιὰ ποὺ οἱ ἀπόπειρές μας γιὰ τὴν ταύτιση καὶ τὴν ἐρμηνεία τους μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς παραπλανητικές. Καὶ ἐξηγοῦμαι: ἡ λ. *a-lo-ro-ro* π.χ. δὲν ἀποκλείεται νὰ μᾶς ξεγελᾷ φέρνοντάς μας ἀμέσως στὸ νοῦ τὴν ἐλληνικὴ λέξη *ἄνθρωπος* (ἢ κάποιαν ἄλλη, ἐλληνικὴ), κι' ὅχι μιὰ ξένη ἀγνωστὴ λέξη, ποὺ τὸ πρότυπό της μᾶς εἶναι δύσκολο γι' αὐτὸν τὸν λόγο, ἂν ὅχι ἀδύνατο, νὰ τὸ ἀποκαταστήσουμε. Καὶ δὲν τὸ λέω φυσικὰ αὐτό, γιὰ νὰ πῶ ὅτι πραγματικὰ ἡ λ. *a-lo-ro-ro* εἶναι ξένη ἢ ἐλληνικὴ, ἀλλὰ μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ κάμω παραστατικὸ τὸ πρόβλημα, ὅτι ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα ἔχουμε τοῦτο ἢ ἐκεῖνο ἢ καὶ περισσότερα πιθανὰ πρότυπα, ἀπεναντίας ἀπὸ ξένες γλῶσσες δὲν ἔχουμε κανένα πρότυπο (ἢ σχεδόν), κι' οὕτε καὶ καμιά μέθοδο ποὺ νὰ βγαίη ἀπὸ τὴν διάταξη τῶν συλλαβικῶν συμβόλων καὶ τῶν ἰσογραμμάτων, γιὰ νὰ πάρουμε μιὰ ἀπόφαση. Καὶ τὴν ἀδυναμία αὐτὴ τὴν ἀναγνωρίζει καὶ ὁ κ. Chadwick (σ. 158): «Ἡ πρᾶγματικότητά ἕως, μολονότι ἐλληνικὰ ὀνόματα συναντιῶνται πολὺ συχνά, ὑπάρχουν στὴν Κνωσὸ πολλὰ ποὺ ἔχουν καθαρὸ ξένο χαρακτῆρα καὶ εἶναι ἀναμφισβήτητα μινωικὰ ὀνόματα ποὺ διατηρήθηκαν ἀπὸ τὴν προελληνικὴ περίοδο τῆς Κρήτης». Ἄλλὰ γιὰτί μόνο μινωικά;

Πόσο μεγάλη ἕως εἶναι ἡ πιθανότητα νὰ ἔχουμε καὶ ξένες λέξεις — κι' ὅχι μόνο ξένα κύρια ὀνόματα — μέσα σ' αὐτὲς τὶς καταλογοειδεῖς ἐπιγραφές εἶναι εὐκόλο νὰ τὸ καταλάβουμε. ἂν ρίξουμε μιὰ ματιὰ σὲ ὁποιοδήποτε κείμενο τῆς μακρᾶς ἱστορίας τῆς μεταγενέστερης ἐλληνικῆς γλῶσσας ἀπὸ ἱστορικὲς περιόδους μεγάλης ἀνάμειξης μὲ ξένους λαούς, ποὺ ξέρουμε τὴν γλῶσσα τους, ἀπὸ τὶς ὁποῖες δὲν φαίνεται νὰ διαφέρουν πολὺ οἱ ἐποχὲς καὶ οἱ συνθηκὲς στίς ὁποῖες ὑποθέτουμε ὅτι ἀνήκουν αὐτὲς οἱ πινακίδες. Ἄλλωστε δὲν πρέπει νὰ ξεχάσουμε ὅτι ὁ Ὅμηρος ξέρεῖ κι' ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του πιθανῶς ἀκόμα αὐτὴν τὴν κατάσταση ἢ τουλάχιστο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται αὐτὴ ἡ πληροφορία, καὶ τὴν διατυπώνει ρητὰ γιὰ τὴν Κρήτη (τ 175-177):

*ἄλλη δ' ἄλλων γλῶσσα μειγμένη· ἐν μὲν Ἀχαιοί,
ἐν δ' Ἐτεόκρητες μεγαλήτορες, ἐν δὲ Κύδωνες,
Δωριεῖς τε τριχάικες δῖοί τε Πελασγοί,*

ἔπou εἶναι φανερό ὅτι ὑπάρχουν διαφορὲς γλῶσσες καὶ διάλεκτοι, ξένες καὶ ἐλληνικὲς, μὲ πιθανὴν ἀνάμειξη στοιχείων τους.

Περιορίζομαι νὰ δώσω ἓνα μικρὸ δείγμα ἀπὸ ἄφθονα τέτοια, ἐπίσημα καὶ ἀνεπίσημα, παρμένα ἀπὸ τὸν κώδικα τῆς Μητροπόλεως τῆς Κρήτης (χρονολογία 1786), ἔπou καταγράφονται τὰ διάφορα «κανονικὰ πεσοκῆσια» (= δῶρα) τοῦ μητροπολίτη πρὸς διάφορους ἀξιωματούχους

(βλ. Στ. Ξανθουδίδη, Χριστιανική Κρήτη 2, 1913, 59-108)· σ. 60:

1) *προτομὲν* (= πρῶτον μὲν) *εἰς τὸν ἡγεμόναν*

1 *ἔνα τόπιν κε ζήν¹ χιώτοικον*

2 *δίο τόπια σαλία ἐν κηουροῦν²*

1 *ἔνα τόπιν τζένταρι³ χιώτοικόν*

1 *ἔνα τζαξιρλίκι σαλίενκιοσυρουν κλπ.⁴*

*

Γιὰ νὰ δώσω συγκεκριμένα παραδείγματα εἶτι «σ¹ αὐτὸ τὸ στάδιο τῆς ἔρευνας... παραγνωρίζονται ὀρισμένοι κανόνες τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, γιὰ νὰ μᾶς δώσουν οἱ λέξεις ἀποτελεσμα, ἢ εἶτι παραβιάζονται τὰ πράγματα, γιὰ νὰ δικαιωθῆ ἢ ἀνάγνωσθ²» καὶ εἶτι: «δὲν εἶμαστε βέβαιοι ἂν ἡ ἔρμηνεῖα ποῦ ἐπιχειρεῖται στὶς διάφορες λέξεις εἶναι ἢ καλύτερη, μιὰ ποῦ ἢ ἀτέλεια τοῦ συλλαβχορίου ἐπιτρέπει πολλές δυνατότητες» (σ. 366), ἀνάλυσα τίς λέξεις re-wo-to-ro-ko-wo (ποῦ διαβάζεται συνήθως: λοετροχόος), καὶ ra-ri-ti-ra (ποῦ διαβάζεται συνήθως: ῥάπτρια)· γιὰ τίς λ. αὐτὲς ἔδωσα πῶς σύμφωνες πρὸς τὰ πράγματα — κατὰ τὴν γνώμη μου — ἔρμηνεῖες κί¹ ἕκαμα ἐπίσης σύντομες νύξεις γιὰ τίς συλλαβές wo-no (καὶ ἕσες λέξεις ἔχουν ἀρχικῆς αὐτὲς τίς συλλαβές), ποῦ τίς διαβάζουν συνήθως οἶνο-, τὴν λ. mu?-o-me-no (ποῦ τὸ διαβάζουν μὲ ἀμφιβολία *μνούμενος*!) κί² ἕνα κύριο ὄνομα Wo-di-je-ja ποῦ ἔρμηνεύεται Ὑδρία (ἀπὸ τὸ ὤδη!), χωρὶς καθόλου νὰ ἀνησυχοῦν μήπως αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἔπρεπε νὰ περιμένουμε κάτι ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ ἀΐδω, *μνέομαι* κλπ.! (βλ. παρακάτω).

Τὸ σημεῖο αὐτὸ παρουσιάζει ἐξαιρετικὸ ἐδιαφέρον καὶ γιὰ τὸ οὐσιαστικὸ τοῦ μέρους ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ δεοντολογικόν. Θὰ ἀρχίσω ἀπὸ τὸ δεύτερον: ἀπὸ τίς πέντε αὐτὲς λέξεις καὶ θέματα ὁ κ. Chadwick συζητεῖ μόνο τίς δύο: τὴν λ. re-wo-to-ro-ko-wo καὶ τίς συλλαβές wo-no. Γιὰ τίς λ. ra-ri-ti-ra, γιὰ τὴν ὁποία ἐπρότεινα τὴν ἔρμηνεῖα ῥάπτρια (ῥάσσω) = γυναῖκες ποῦ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ρίξιμο καὶ τὴν συλλογὴ τοῦ ἐλαιόκαρπου, γιὰ τὴν λ. ῥάπτρια καὶ ὡς λέξη καὶ ὡς ἐπάγγελμα εἶναι ἀνύπαρκτη στὴν πρῶτη καὶ στὴν κλασσικὴ ἀκόμα ἑλληνικὴ γλώσσα, γιὰ τὴν δλωσδιδίου ἀπίθανη ἀνάγνωσθ² *μνούμενος*, καθὼς καὶ γιὰ τὸ Ὑδρία ὁ κ. Chadwick ἔχει μόνο δὲν λέει τίποτε, ἔχει μόνο δὲν λέει ἂν σ¹ αὐτὲς τουλάχιστο ἔχω δίκαιο ἢ ἔχει, ἀλλὰ κάμνει καὶ κάτι ποῦ τὸ

¹ «ἄφρασμα ἐκ μετᾶξης καὶ βάμβακος, τουρκ. *guezgi*».

² *chali enqurou* (ἄφρασμα Ἀγκύρας).

³ *tsetari* (ἄφρασμα λεπτὸν)

⁴ *tsaksirlik* ἄφρασμα κατὰλληλον εἶ ἔν βρακίον. (ἔρμηνεῖες τοῦ Στ. Ξανθουδίδη).

θεωρῶ καταπληκτικὸ καὶ ἀπαράδεκτο γιὰ τὸν ὁποιοδήποτε ἐπιστήμονα, καὶ τὸ καταγγέλλω ὡς παράβαση τῶν κανόνων τῆς ἐντιμῆς συζήτησης (*fair play* νομίζω πῶς ὀνομάζεται ἀγγλικά καὶ θεωρεῖται ὡς βασικὸ στοιχεῖο τῆς ἀγγλοσαξωνικῆς συμπεριφορᾶς)¹, καὶ τοῦ τοῦ δημιουργεῖ χωρὶς νὰ τὸ περιμένῃ καινούργια προβλήματα· γιὰ τὴν ἀφοῦ στὴν σ. 161 ὑποτίθεται ὅτι τελείωσε μὲ μένα καὶ μὲ ἔθεσε ἐκτὸς μάχης μὲ τοὺς χαρακτηρισμοὺς ποὺ ἀναφέραμε στὴν ἀρχή, κάπως ἀπροσδόκητα καὶ ἀδικαιολόγητα δυὸ σελίδες παρακάτω λέει τὰ ἐξῆς: «Σὲ μιὰ ἄλλη δμάδα πινακίδων μὲ εὐκολία ἀναγνωρίζουμε τὰ ἀρχεῖα τοῦ σαγματοποιεῖου. Τώρα πιστεύω* πῶς οἱ ραπιτήρες δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν ράφτες (σ. 127) ἀλλὰ μᾶλλον σαγματοποιοί». Στὴν σ. 127 ὅμως, ὅπου παραπέμπει, ὑπάρχει ἀκόμα ἡ παλιὰ ἐρμηνεία καὶ συσχέτιση ἀνάμεσα στοὺς ράφτες καὶ στίς ράφτρες: «Τὸ ράψιμο προφανῶς δὲν γίνεται μόνο ἀπὸ γυναίκες· ὑπάρχουν “ῥάπτριαι”, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ “ῥαπιτήρες”». Μὲ τὴν καινούργια τοῦ ὅμως ἐρμηνεία τῶν *ραπιτήρων* = σαγματοποιῶν δὲν νομίζει ὁ κ. Chadwick ὅτι εἶναι ὑποχρεωμένος ἢ νὰ προσδιορίσῃ καὶ τὸ ἐπάγγελμα τῶν *ra-pi-ti-ra* καὶ νὰ μᾶς πῇ ἂν αὐτὲς θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ εἶναι ἀκόμα μοδίστρες, ἢ νὰ ἀναγνωρίσῃ ὅτι πράγματι ἡ ἀμφιβολία τοῦ κ. Τσοπανάκη ἦταν δικαιολογημένη; Τίποτε ἀπ’ αὐτὰ δὲν συμβαίνει, καὶ ὁ μὲν ἀναγνώστης τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Chadwick, ποὺ δὲν θὰ ἀνατρέξῃ στὴν σ. 127, θὰ χαίρεται τὴν νηφαλιότητα καὶ ἀνωτερότητα τοῦ συγγραφέα, ποὺ εἶναι τόσο πρόθυμος νὰ ἀναθεωρήσῃ, ἔταν χρειάζεται, τὶς ἀπόψεις του, ἐκεῖνος ὅμως ποὺ θὰ ἀνατρέξῃ σ’ αὐτὴ τὴν σελίδα καὶ θὰ συνδυάσῃ τὶς δυὸ ἐρμηνεῖες, θὰ πάθῃ σύγχυση, πρῶτα πρῶτα γιὰ τὸ ἐκπληκτικὸ πλῆθος τῶν σαμαράδων — ἄλλο πρόβλημα αὐτό — στὰ μυκηναϊκὰ ἀρχοντικά, καὶ ὕστερα γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἀρσενικὸ ἔνσημα θὰ σημαίνει σαμαράς, ἐνῶ τὸ θηλυκὸ θὰ ἐξακολουθῇ νὰ σημαίνει ράφτρα!² Καὶ ὅμως ὁ κ. Chadwick πρέπει νὰ καταλάβῃ ὅτι

¹ Δυστυχῶς ἔχουμε καὶ πρόσθετη ἀπόδειξη: σὲ τελευταῖο μεγάλο ἄρθρο τοῦ στὴν *Glotta* (τόμ. 41, 1963, 157-271) σὲ συνεργασία μὲ τὴν Lydia Baumbach, *The Mycenaean Greek Vocabulary*, ὁ κ. Chadwick καταδικάζει σὲ θάνατο μὲ κῶναιο τὸ μυσόμενος (δὲν ὑπάρχει στὴν σ. 223) καὶ τὴν Ὡιδεία μὲ στραγαλισμό. Ὅστε λόγος ὅμως γιὰ τὸν κ. Τσοπανάκη καὶ τὶς ἀμφιβολίες του!

² Τὸ τώρα αὐτὸ δὲν εἶναι φανερὸ τί ὑποδηλώνει· νέα εἰρήματα ἢ ὡσεὶ σιωπηλά ἢ ὑποσυνείδητα τὴν ὑπαναχώρησίν του ὕστερα ἀπὸ τὶς ἀντιρρήσεις καὶ τὶς δικές μου καὶ ἄλλων ἐρμηνειῶν;

³ Στὸ τελευταῖο ἄρθρο τοῦ τῆς *Glotta* ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω, στὴν σ. 242, σημειώνεται μιὰ λαμπρὴ καὶ σιωπηλὴ ὑποχώρησις κί' ἐδῶ (φυσικά ὁ κ. Τσοπ. δὲν μνημονεύεται): prob. *rapter*, *-es* 'one who sews'; the exact sense is dubious perh. 'tailor' but more likely 'saddler'... *rapitira*... descr. of women, prob. trade-name: nom. pl. fem., prob. *raptriai* 'sempstresses'.

τὰ πράγματα εἶναι πάντα ἐναντίον τῶν ραπτριῶν καὶ ὅτι ἡ ἔρμηνεία πού πρότεινα εἶναι πιθ. κοντὰ πρὸς τὰ ἑλληνικά πράγματα καὶ τῆς μυκηναϊκῆς καὶ τῆς σύγχρονης ἀκόμα ἐποχῆς, ἀπὸ τὴν γνώση τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ξεκινᾷ κάθε ἀπόπειρα γιὰ τὴν κατανόηση καὶ ἔρμηνεία τοῦ παρελθόντος¹.

Ἐπάρχουν ἔμως κι' ἄλλα τέτοια. Εἶπα πρωτότερα ὅτι ἀνάμεσα στὰ παραδείγματα πού ἀνάφερα ἦταν καὶ ἡ Wo-di-je-ja πού διαβάζεται στὶς πινακίδες τῆς Πύλου, τῆς Κνωσοῦ καὶ, τελευταία, τῶν Μυκηνῶν (βλ. The Mycenae Tablets III. Trans. of the American Philos. Soc. vol. 52, Part 7, 1962, edited by John Chadwick) στὴν σ. 64 τοῦ πρόσφατου αὐτοῦ βιβλίου τοῦ δ κ. Chadwick σημειώνει: Wo-di-je-ja: a woman's name... perhaps *Wordieia* (*Podieia*, as feminine to *Podieus*). Μήπως φαντάζεται κανεὶς ὅτι ὑπάρχει πουθενὰ καμιὰ ἐνδειξη, κανένας ὑπαινιγμὸς πού νὰ λέη ἔτι εἶχε δίκιο ὁ κ. Τσοπ. πού δὲν δεχόταν τὴν ἔρμηνεία Ὁιδίεια τοῦ Georgiev (πού τὴν εἶχε υἱοθετήσει ὁ Landau στὸ βιβλίο του Mykenisch-griechische Personennamen, Göteborg 1958, σ. 151); Κάθε ἄλλο· γιὰτί ἔτσι θὰ ὁμολογοῦσε πῶς ὁ κ. Τσοπ. εἶχε δίκιο πού μᾶς ἐφ:στοῦσε τὴν προσοχή μας στὴν παράβαση τῶν φωνητικῶν νόμων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Κι' ἐπειδὴ κάποιος μπορεῖ νὰ σκεφθῆ ὅτι δὲν εἶναι δὰ καὶ μεγάλη παράλειψη ἂν δὲν ἔχη μνημονευθῆ ἡ γνώμη τοῦ Georgiev ἢ τοῦ Landau ἢ ἡ δική μου, καλὸ εἶναι νὰ προσθέσουμε ὅτι στὴν ἐπόμενη σελίδα, σὲ ἀπόσταση δηλ. 42 γραμμῶν, ὁ Landau ἀναφέρεται, γιὰ νὰ δικαιολογηθῆ μιὰ κάποια Θεοδώρα. Αὐτὴ εἶναι μιὰ ἄλλη μορφή τοῦ fair play τοῦ κ. Chadwick.

Ἐρχόμαστε τώρα στὸ θέμα τῶν δῆθεν λοιτροχόων, πού φαίνεται νὰ ἐνόχλησε πολὺ τὸν κ. Chadwick, ὁ ὁποῖος γράφει στὶς σ. 158·9: «Ὁ κ. Τσοπανάκης ἐπικρίνει τὴ λέξη ρε·Fο·το·ρο·κο·Fο πού συναντᾶται σὲ πινακίδες τῆς Πύλου τρεῖς φορές. Δὲν πρόκειται, ὅπως λέει, περὶ ὀνομαστικῆς πληθυντικῆς ἀρσενικοῦ ὀνόματος, ἀφοῦ στὶς δυὸ περιπτώσεις συνοδεύεται ἀπὸ τὸ ἰδεόγραμμα GYNH καὶ ὅπως εἶναι γνωστὸ τὰ σύνθετα ἐπίθετα εἶναι δικατάληκτα. Στὴν τρίτη περίπτωση πάλι εἶναι θηλυκοῦ γένους ἀλλὰ στὴ γενική, ἀφοῦ σύμφωνα μὲ τὴ μυκηναϊκὴ ὀρθογραφία οἱ καταλήξεις -οι καὶ -ων ἀντιπροσωπεύονται ἀπλῶς μὲ

¹ Ὁ P. Chantraine, Noms d'agent féminins. Mémoires de Philologie mycénienne σ. 102, εἶχε προτείνει τὴν ταύτιση τῆς λ. ra-qi-ti-ra μὲ τὴν λ. ράκτρια: τὰ ραβρία ἂν οἷς τοὺς καρποὺς ἀπαράσσοι ('Ἡούχ.) καὶ τὴν ἔρμηνεία «il s'agirait à Pylos de femmes qui battent (le blé? etc.)». Ὁ Georgiev (Et. Myc. σ. 59) λέει: ὅτι οἱ δύο λέξεις ra-qi-ti-ra καὶ ra-pi-ti-ra μποροῦν νὰ ταυτισθοῦν, καὶ νὰ ἔρμηνευθοῦν ῥάπτριαι. Θεωρεῖ ἔμως ἐξ ἴσου δυνατὴ καὶ τὴν ἔρμηνεία τοῦ Chantraine: «est également possible».

-ο». Ὁ κ. Τσοπ. ἔμως λέει μόνο τὰ ἐξῆς (σ. 366): «Σὲ τρεῖς πινακίδες τῆς Πύλου (Αα783, Αβ 553, Αδ 676) ἐμφανίζονται re-wo-to-ro-ko-wo (πληθ. ἄρσεν., πτώσ. ὄνομ.): στὴν πρώτη εἶναι 38 γυναῖκες, στὴν δευτέρα 37 γυναῖκες + 13 κόρες + 15 κοῦροι, στὴν τρίτη εἶναι 22 ἄνδρες + 11 κοῦροι». Ὅπως γίνεται: φανερό, πουθενὰ δὲν συζητῶ τὸ φυσικὸ γένος τῶν προσώπων αὐτῶν, ἀλλὰ ἀναφέρω μέσα σὲ παρένθεση τὸν γραμματικὸ τύπο τῆς κατάληξης καὶ λέω ὅτι εἶναι πληθυντικὸς ἄρσενικοῦ πτώσης ὀνομαστικῆς, πράγμα ποὺ εἶναι σωστὸ. Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ πῶ ὅτι εἶναι πληθ. θηλυκοῦ, γιατί τότε ὁ κ. Chadwick θὰ ἔλεγε ὅτι τὴν κατάληξη -ο τὴν παίρνω γιὰ θηλυκοῦ γένους, οὔτε βέβαια νὰ ἐξηγήσω μέσα στὴν παρένθεση μὲ τίς συγκομμένες λέξεις ὅτι τὸ γραμματικὸ γένος εἶναι βέβαια ἄρσενικό, τὸ φυσικὸ γένος ἔμως εἶναι θηλυκό, οὔτε δὲ θὰ ἦταν σωστὸ νὰ μάθω κι' ἐγὼ κι' οἱ ἀναγνώστες μου αὐτὲς τίς ὑψηλές γραμματικὲς γνώσεις: «καὶ ἔπως εἶναι γνωστὸ τὰ σύνθετα ἐπίθετα εἶναι δικατάληκτα» (σ. 159). Ὅσο γιὰ τὸ ἰδεόγραμμα *GYNH*, ποὺ βεβαιώνει ὁ κ. Chadwick ὅτι καὶ στίς δύο περιπτώσεις συνοδεύει τὸν πληθ. re-wo-to-ro-ko-wo, νομίζω πῶς πρέπει νὰ τοῦ ὑπενθυμίσω ὅτι αὐτὸ στὴν πινακίδα Αβ 553 δὲν ὑπάρχει καὶ ἀποτελεῖ σύγχρονη συμπλήρωση (πβλ. Documents σ. 160... This tablet is remarkable for the omission of the ideogram for *WOMEN* before the numeral), καὶ ὅτι ἡ παράλειψη αὐτὴ θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς Ventris καὶ Chadwick (ἔ.ά) «clearly an oversight». Δὲν ἀποκλείεται ἴσως νὰ ἔχουμε παράλειψη, δὲν ἀποκλείεται ἔμως καὶ κάτι ἄλλο ποὺ νὰ μᾶς διαφεύγει.

Ἄς κοιτάξουμε ἔμως καὶ τοὺς ἀριθμοὺς τῶν λοετροχόων, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ κ. Chadwick γράφει (σ. 159) τὰ ἐξῆς: «Ὁ κ. Τσοπ. ὑπολογίζει ὅτι ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν προσώπων τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι 130. Καταλήγει στὸν ἀριθμὸ αὐτὸ προσθέτοντας τὰ παιδιὰ στίς μητέρες τους, ἐνῶ ὁ ὅρος αὐτὸς προσδιορίζει μόνο τίς μητέρες. Δὲν πρέπει νὰ υποθέσουμε ὅτι ἔλα τὰ παιδιὰ βοηθοῦσαν τίς μητέρες τους. Μερικὰ ἦσαν ἀναμφιβόλως πολὺ μικρὰ γιὰ ἐργασία. Ἐξ ἄλλου μιὰ πινακὶς δὲν ἀναφέρει *ρεφοτοροκοφο*, ἀλλὰ γιούς αὐτῶν τῶν γυναικῶν... Καὶ κάτι ἄλλο: οἱ δύο πινακίδες [αὐτῆς τῆς σειρᾶς] ἀνήκουν σὲ πανομοιότυπες σειρὲς πινακίδων. Σχεδὸν ὅλες οἱ ἐγγράφες τῆς μιᾶς ὑπάρχουν μὲ μικρὲς διαφορὲς καὶ στὴν ἄλλη. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ κ. Τσοπ. μέτρησε τίς γυναῖκες *δὺο φορές*» (ὑπογραμμίζω) «ὁ ἀληθινὸς ἀριθμὸς εἶναι 37 ἢ 38. Ἔτσι τὸ ἐπιχείρημα ὅτι οἱ νεροκουβαλήτρες ἦταν πάρα πολλὲς δὲν εὐσταθεῖ. Τὰ καθήκοντά τους δὲν ἦσαν μόνο νὰ κουβαλοῦν καὶ νὰ ζεσταίνουσαν νερὸ γιὰ πλύσιμο καὶ νὰ ὑπηρετοῦσαν στὸ λουτρό. Ἴσως 38 γυναῖκες νὰ ἦσαν ἀπαραίτητες γιὰ νὰ καλυφθοῦν οἱ ἀνάγκες ἐνὸς μεγάλου ἀνακτόρου, ἰδιαίτερος ἂν τὸ νερὸ ἔπρεπε νὰ μετα-

φερθῆ ἀπὸ μακριά. Ἔχω δὲ τὴν ἐντύπωση ὅτι τὰ παιδιὰ μάλ-
λον ἐμπόδιζαν παρὰ βοηθοῦσαν τὶς μητέρες τους.
Στὸ σαθρὸ αὐτὸ συλλογισμὸς (ὕπογραμμίζω) «στηρίζει ὁ κ.
Ἰσοπ. τὶς ἐπικρίσεις του γιὰ τὸν ταυτισμὸ τῆς λέξεως *reFooto-rokoFo*
μὲ τὴν ἑλληνικὴ λέξι *λοετροχόος*...»¹. Παράθεσα ἐλο τὸ μέρος ποῦ ἀνα-
φέρεται στοὺς ἀριθμούς, γιὰ νὰ δείξω τὴν ἀμηχανία τοῦ κ. Chadwick.
Πρὶν ἔμωσ μετὰφέρω τὰ ὅσα ἔγραψα τότε καὶ πῶ ὅσα χρειάζονται τώρα,
πρέπει νὰ προτάξω δυὸ παρατηρήσεις καὶ δυὸ μικρὲς διορθώσεις. Ἡ
πρώτη παρατήρηση ἀφορᾷ τὴν διεύρυνση τῆς σημασίας τῶν *λοετροχόων*
καὶ τὴν μετάφρασή τους σὲ νεροκουβαλήτριες, ἀπὸ τὸν κ. Chadwick,
ἢ ὁποῖα καὶ ἀθθαίρετη εἶναι (γιατί ὄχι *ὄδροφόροι*;) καὶ, καθὼς θὰ ἴδουμε,
ἀσπρήκτη. Ἡ δεύτερη ἀφορᾷ τὴν δικαιολογία μὲ τὴν ὁποῖα τὰ παιδιὰ δὲν
πρέπει νὰ συνοπολογισθοῦν στὸν ἀριθμὸ. Ἀπὸ ποῦ τὴν ἔχει αὐτὴ τὴν ἐντύ-
πωση ὁ κ. Chadwick καὶ τί εἶδους ἐπιχείρημα εἶναι αὐτὸ σὲ σχέση
μὲ τὸν ἀριθμὸ; Ἀπὸ τίς διορθώσεις, ἢ πρώτη ἀφορᾷ τὸν συνολικὸ ἀρι-
θμὸ (ποῦ δὲν εἶναι 130 ἀλλὰ 136· βλ. παρακάτω τοὺς ἐπὶ μέρους ἀρι-
θμούς), ἐνῶ ἢ δεύτερη μιὰ φραστικὴ διατύπωση ποῦ δὲν ἀλλάζει ὡς-
τόσο τὰ πράγματα· ἔγραφα στὴν σ. 367 τῆς βιβλιοκρισίας: «*α*» στοὺς
ἀριθμούς αὐτοὺς προσθέσουμε καὶ τίς 32 γυναῖκες τῆς πινακίδας 783
τῆς Πύλου, ποῦ δὲν τὴν εἶχαν ὑπόψη τους οἱ Ventris καὶ Chadwick
στὰ Documents...»· τὸ σωστὸ: «... τίς 38 γυναῖκες τῆς πινακίδας 783
τῆς Πύλου, ποῦ δὲν τίς συνοπολόγησαν οἱ V. καὶ Ch.». Τὴν πινακίδα
τὴν εἶχαν ὑπόψη τους (βλ. Documents σ. 160), δὲν τὴν σχολίασαν ἔμωσ,
δὲν ξέρω γιὰ ποῖον λόγο.

Ἄς ἐξετάσουμε τώρα τὰ πρόσωπα τῶν τριῶν πινακίδων· 1) Αα
783: 38 γυναῖκες· 2) Αβ 553: 37 γυναῖκες, 13 κόρες, 15 ἀγόρια·
3) Αδ 676: 22 ἀἰδρες γιοὶ *λοετροχόων*, 11 ἀγόρια. Ἀρχίζοντας ἀπὸ
τὴν τελευταία αὐτὴ πινακίδα ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι καὶ σύμφωνα
μὲ τὴν ἀνάγνωση τοῦ κ. Chadwick (γενικὴ πτώση) καὶ σύμφωνα μὲ
τὴν ἀποψή του ὅτι τὸ ἐπάγγελμα *λοετροχόοι* ἀσκεῖται ἀπὸ γυναῖκες,
ἔτσι κι' ἄλλιως αὐτοί, ἀφοῦ εἶναι γιοὶ *λοετροχόων*, ἔχουν μητέρες *λοε-
τροχόους*! Ἐλπίζω ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ κανένα ὀρφανοτροφεῖο τῶν
παιδιῶν τῶν λουτραρισσῶν. Θὰ μὴ παραχωρήσῃ ἐπομένως ἀκόμα
ὁ κ. Chadwick τουλάχιστο 33 μητέρες *λοετροχόους* αὐτῶν τῶν ἀνδρῶν
ἢ ἀγορῶν (ἢ ἔστω καὶ 22 μονάχα), *α*· καὶ ἢ ἀντιστοιχία 37 γυ-

¹ Ἡ ἑρμηνεία *newoto-roko-wo*· *λοετροχόος* στηρίζεται σὲ μιὰ τελείως ἐπιφανῆ
ἀναλογία τοῦ *στερόσαι* = *στορόσαι* (Ruipérez) ἄρα καὶ *λοφοσαι* = *λοφέσαι*· ποῖός
μπορεῖ νὰ εἶναι βέβαιος γι' αὐτό; πβλ. *H. Frisk, Etym. Wört. λ. λούω*: «Ge-
gen den durchgehenden o-Vokal verstoßen myk. re-wo-to-ro-ko wo und
re-wo-te-re-jo; ihre Verbindung mit *λοετρών* u. Verw. muss offen bleiben».

ναϊκῶν λοετροχόων πρὸς 28 ἀγόρια καὶ κορίτσια στὴν πιν. Αβ 553 ἐπιτρέπει μιὰ μικρὴ ἀξίηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μητέρων. Τὸ δεύτερο σημεῖο στὸ ὁποῖο ἐπιμένει ὁ κ. Chadwick εἶναι ὅτι «σχεδὸν ὅλες οἱ ἐγγραφές τῆς μιᾶς» (ἀπὸ τίς δυὸ πινακίδες: Αα 783 καὶ Αβ 553) «ὑπάρχουν μὲ μικρὲς διαφορὲς καὶ στὴν ἄλλη. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ κ. Τσ. μέτρησε τίς γυναῖκες δυὸ φορές». Τὸ «σχεδὸν» τοῦ κ. Ch. δὲν ἀποτελεῖ καθόλου ἀπόδειξη γιὰ τὴν ταύτιση τῶν γυναικῶν. Τὸ περιεχόμενο τῶν δυὸ πινακίδων εἶναι ὅπως τὸ δῶσαμε πρωτότερα (38 γυναῖκες ἢ μιὰ, καὶ 37 γυναῖκες + 13 κόρες + 15 ἀγόρια ἢ ἄλλη). Τὸ μόνο τους κοινὸ ἐπομένως εἶναι οἱ γυναῖκες, ποὺ κι' ἂν ἦταν 38 καὶ στίς δυὸ (ἢ καὶ 37 καὶ στίς δυὸ), πάλι δὲν θὰ μᾶς ὑποχρέωναν νὰ τίς ταυτίσουμε ὀπωσδήποτε. Ἡ ταύτισή τους θὰ ἔμενε μιὰ πιθανότητα. Τώρα μάλιστα μὲ τὴν «ἀνακάλυψη» τῶν μητέρων λοετροχόων τῆς πιν. Αδ 676 τὸ ἐπιχείρημα παραμερίζεται χωρὶς συζήτηση.

Ἐπάρχει ἔμως ἀκόμα κάτι ποὺ τὸ παρασιωπᾷ ὁ κ. Ch. καὶ ποὺ εἶναι ἐνδεικτικὸ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο διεξάγει τὴν συζήτηση: στὴν ἴδια σελίδα (367) τῆς βιβλιοκρισίας μου ἔκαμνα καὶ τίς ἐξῆς παρατηρήσεις κι' ἐπιφυλάξεις: «Καὶ εἶναι ἄραγε αὐτὲς οἱ πινακίδες μὲ τὴν μνεία τῶν λοετροχόων ὅλες ὅσες ὑπῆρχαν ἐκείνη τῆ χρονιά, ἢ μόνο αὐτὲς ποὺ βρήκαμε ἢ ποὺ σώθηκαν; Ἀκόμα κι' ἂν ὑποθεθῆ ὅτι δὲν εἶναι διαφορετικὰ ἔλα τὰ πρόσωπα τῶν τριῶν αὐτῶν πινακίδων καὶ δεχθοῦμε ὅτι μερικὰ τῆς μιᾶς πινακίδας μπορεῖ νὰ εἶναι τὰ ἴδια μὲ τῆς ἄλλης (ὑπογραμμίζω), πάλι ὁ ἀριθμὸς εἶναι ὑπερβολικὸς¹. Γιατί λοιπὸν νὰ μὴν ἔχουμε τὸ θάρρος νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι οἱ περισσότερες πιθανότητες μᾶς ἀναγκάζουν νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἔχουμε λάθος...;». Ἦταν ἐπομένως περιττὸ νὰ ἀνακαλύψῃ ὁ κ. Ch. ὅτι «ὁ κ. Τσοπ. μέτρησε τίς γυναῖκες δυὸ φορές» καὶ νὰ μιλᾷ γιὰ «σαθρὸ συλλογισμό». Θὰ ἦταν καλύτερο γι' αὐτὸν νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν πληρότητα καὶ τὴν ἐντιμότητα μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετωπίζονται ἔλα τὰ ἐνδεχόμενα, γιὰ νὰ φτάσουμε σὲ κάποιο συμπέρασμα. Καὶ γιατί δὲν βρῆκε τίποτε νὰ πῆ γιὰ τὸ ἄλλο πρόβλημα, ἂν δηλ. οἱ πινακίδες ποὺ

¹ Καὶ ὁ E. L. Bennett, ποὺ ἔχει ταξινομήσει τίς πινακίδες τῆς Πόλου, βρῖσκει τὸν ἀριθμὸ ὑπερβολικὸ. Ἠβλ. Etudes mycéniennes 126: Il paraîtra plausible que les femmes, kowa et kowo denombés (μαζί μὲ τίς ὅποιες παραπάνω ἀνάφρα καὶ τίς rewotorokowo) relèvent tous d'un même métier ou d'une même catégorie, que An 292 nous invite à identifier avec si-to-ko-wo. S'ils appartiennent à un même métier, nous n'aurions plus à nous étonner en voyant données par exemple, quelque 65 personnes (dont 15 garçons) comme employés de bains, nous n'aurions plus à nous étonner d'une extrême spécialisation professionnelle des petites localités.

Έχουμε με τις «λοειτροχόους» είναι βλ ες οι πινακίδες εκείνης της χρονιάς; *Αλλά τί να πη, άφρο ή άπάντηση δέν μπορεί να είναι μια βέβαιη κατάφαση;

Και ή σημασιολογική έμως επέκταση της λ. λοειτροχόοι σέ ύδροφόροι και αυθαίρετη είναι και, άτυχώς, άστήρικτη άπό τά πράγματα: αυθαίρετη, γιατί γίνεται χωρίς καμιά δικαιολογία, κρυφά κρυφά και ξαφνικά. Με ποιόν τρόπο οι λουτραρίσσεις θά γίνουν νεροκουβαλήτρες και θά έξακολουθούν να λέγονται λοειτροχόοι; *Αστήρικτη άπό τά πράγματα, γιατί θά έπρεπε τό άνάκτορο της Πύλου να τις χρειάζεται αυτές τις νεροκουβαλήτρες. Δυστυχώς έμως για τόν κ. Chadwick τό άνάκτορο της Πύλου είχε τρεχούμενο νερό! : «Alongside the wall on the right is a pi-shaped water chanel,.. which carried of the surplus water from a fountain at the top of the ramp just opposite the western corner of the workshop. Here is the terminus of an aqueduct which brought water to this place κλπ.» (βλ. C. W. Blegen-Marion Dawson, A Guide to the Palace of Nestor, The University of Cincinnati 1962, χωρίς σελίδωση: τό παράθεμα βρίσκεται στήν σελ. 4 άρχίζοντας άπό τήν τελευταία). Τά σχόλια είναι περιττά!

Και οι άντιρρήσεις έμως τοϋ κ. Ch. στήν πρότασή μου να έρμηνεύσουμε τό rewoto-roko-wo = λειωτροκόοι, δηλ. άλεστές, άντρες, γυναίκες και παιδιά, που δουλεύουν στόν μύλο ή βοηθούν στο άλεσμα τοϋ σιταριού δέν είναι σοβαρές: λέει ο κ. Ch. (σ. 160): «Είναι γνωστό ότι άπό τήν πρωτότυπη λέξη λειΐφος δέν προέρχεται καμμία παράγωγος λέξις λειώτρον, που δέν θά ήταν και κατάλληλη, για να περιγράψη τή λειτουργία ενός χερόμυλου. Τό δεύτερο συνθετικό -κόφος σημαίνει «επιτηρητής:» όχι -ουργός... Τοϋ κ. Τσοπ. έμως τοϋ έχει διαφύγει ένα πολύ πιο σημαντικό γεγονός: οι γυναίκες που άλέθουν τό σάρι αναφέρονται άλλου σ' αυτή τή σειρά των πινακίδων με τό όνομα μερετιοίja, δηλ. μελέτριαι (= άλέτριαι). *Η άντικατάσταση της άρχικής συλλαβής ά- με τή συλλαβή με- (πρβλ. άχοι/μέχοι, άγα/μέγα) συναντάται και στή μυκηναϊκή διάλεκτο όπου έχουμε, π.χ. μέλευρον, άντι άλευρον».

Πρώτα πρώτα στήν βιβλιοκρισία μου δέν άναφέρω πουθενά τήν λ. λειός αλλά τό ρ. λειόω (νεοελλ. λειώνω) και τό εϋσ. λείωσις, που και τά δυο είναι μαρτυρημένα: άπό τό λειόω ο σχηματισμός ενός όργανικου ρηματικου με τήν κατάληξη -τρον (-θρον) είναι και εύκολη και δυνατή: πβλ. κλειθρον, δέειθρον, σκάλευθρον, άροτρον, θήροτρον, επίνητρον κλπ. Τό γεγονός ότι τό λειώτρον δέν μαρτυρείται, δέν άποτελεί βέβαια έπιχείρημα ούτε για τό ότι δέν ύπήρχε ούτε για τό ότι δέν μπορούσε να ύπάρξη. Μοϋ κάμνει μάλιστα έντύπωση ή γλωσσολογική εύσέβεια

τοῦ κ. Ch. γιὰ τὸ ὅτι δὲν μαρτυρεῖται ἢ λ. *λείωρον*, ἔταν στὸ ἴδιο κείμενο ποὺ παραθέσαμε ἀπὸ τὸ βιβλίο του — καὶ παντοῦ ἄλλοῦ δὲ στὴν ἐρμηνεία τῶν πινακίδων — παραθέτει τὴν λ. *μελέτριαι* σὰν ἰσοδύναμη μὲ τὸ *ἀλέτριαι*, ποὺ καὶ οἱ δύο δὲν μαρτυροῦνται! Γιὰ τὸ *-κόφος* εἶναι περιττὸ νὰ ἐπαναλάβω ὅσα εἶπα.

Ἔως πρὸς τὴν ταύτιση τοῦ *me-re-ti-ti-ja* μὲ τὸ *μελέτριαι* (κι' αὐτοῦνοῦ μὲ τὸ *ἀλέτριαι*) καὶ τοῦ *μέλευρον* μὲ τὸ *ἄλευρον*, κι' ἐδῶ δὲν ξέρω κατὰ πόσο τὰ πράγματα εἶναι τόσο ἀναμφιστήτητα, ὅσο τὰ νομίζει ὁ κ. Ch.¹. Ὁ τύπος *μάλευρον* εἶναι βέβαια μαρτυρημένος καὶ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ *ἄλευρον* σημασιολογικὰ (ἴσως καὶ ἑτυμολογικὰ², μάλιστα ἂν καὶ οἱ δύο τύποι εἶναι: δάνεια), δὲν μαρτυρεῖται ὁμοίως, ἂν καὶ εἶναι πολὺ πιθανός, ὁ τύπος *μέλευρον* (πρβλ. μυκ. *me-re-u-ro*), καὶ δὲν βλέπω γιὰτί δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ περιμένουμε τὸν τύπο *mereutirija* ἀντὶ *meretirija* (καὶ κανένας δὲν λέει τίποτε γ. αὐτό). Δὲν θέλω νὰ ἐπεκταθῶ στὶς ἐνδεχόμενες ἑτυμολογικὲς σχέσεις τοῦ *μάλευρον-ἄλευρον* πρὸς τὸ *ἀλέω* (χωρὶς ἴχνος βέβαιου δίγαμμα στὸ θέμα τοῦ τελευταίου, πρβλ. *χέω-ἔχενα, ἔχουσα, θέω-ἔρουσα, ἐροῦνη, ὄθυμός*), ποὺ εἶναι ἀρκετὰ ἀμφίβολοι (πρβλ. *H. Frisk*, *Etym. Wört.* στὴν λ. *ἀλέω*, ὅπου τὸ *ἀλέατα* καὶ *ἄλευρον* παράγονται ἀπὸ τὸ *ἄλε-Fara* καὶ *ἄλε-υρ* ον). Γιὰτί ἔμωσ νὰ γυρεύουμε ἄλλοῦ τὴν φώτιση, ἔταν ὁ ἴδιος ὁ κ. Chadwick (μαζὶ μὲ τὸν μακαρίτη τὸν Ventris) στὰ *Documents* σ. 158 ἔχει ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς λ. *meretirija*; Νὰ τί λέει: *meretirija*: the identification of this word depends upon the interpretation of *me-re-u-ro* as «flour» in PY 171 = Un 718 (see Vocabulary, p. 399). Καὶ στὴν σ. 399 στὴν λ. *meretirija* γράφει «... *meletriai* 'corn-grinders'?» ἀμέσως παρὰκᾶτω στὴν λ. *me-re-u-ro... meleuron* «flour, wheat-meal (*μάλευρον*...), perhaps (ὑπογραμμίζω) modified by the analogy of *ἄλευρον*».

Ἐρχόμαστε τώρα στὸ τελευταῖο σημεῖο τῶν ἀντιρρήσεων τοῦ κ. Chadwick, στὸ ὅποιο ὁ ἴδιος (σ. 160): λυπᾶται «ποῦ ἔνας Ἕλληνα καθ' ἑαυτὸν δὲν γνωρίζει τὴν ἴδία του τὴ γλώσσα» (ὑπογραμμίζω) καὶ ποὺ ἀναφέρεται στὴν παρατήρησή μου (σ. 369 τῆς βιβλιοκρισίας) ὅτι οἱ συλλαβῆς *Wo-no*, ἀπὸ τοῦ Ventris-Chadwick στὰ *Documents* (σ. 348 καὶ 412) «... συσχετίζονται ἢ διαβάζονται *οἶνος* (= *Φοῖνος*), ἐνῶ αὐτὴ ἡ συσχέτιση ἔπρεπε κατὰ τὴν γνώμη μου νὰ ἀποκλεισθῇ, γιὰτί τὸ θέμα τοῦ *οἶνος* δὲν εἶναι *Φοιν-*

¹ Βλ. καὶ *P. Chantraine*, *Études mycéniennes* 1956, 101.

² Βλ. *Curtius*, *Grdz*⁵ 359 (τὸ μ ἀπὸ F).

ἀλλὰ *Fiv-*, καὶ τὸ ο τῆς διφθόγγου ἀποτελεῖ τὴν μεταγενέστερη γραφικὴ ἀπόδοση τῆς προφορᾶς τοῦ *F'*, ὅταν αὐτὸ δὲν γραφόταν πιά, προφερόταν ὅμως ἀκόμα (πρβλ. *Oileus* = *Fileus*) καὶ τὸ λατ. *vinum* ὄχι *oenum*, *oikos* - *Fikos* - *vicus*). Ἡ λύπη τοῦ κ. Chadwick συμπληρώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐξῆς βαρυσήμαντη ἀπορία: «δὲν ἔτυχε ποτὲ ἄραγε (ὁ κ. Τσοπ.) νὰ διαβάσῃ τὴν πασίγνωστη ἐπιγραφή τοῦ σταδίου τῶν Δελφῶν τὸν *Foivon* μὲ (= μὴ) *φάρειν* ἐς τοῦ *δρομούου*...;» καὶ ἀπὸ τὸν ἐξῆς συλλογισμὸς: «Ἄν τὸ ο εἶναι ἀπλῶς ἡ μεταγενέστερη γραφικὴ ἀπόδοση τοῦ *F'*, τότε γιὰ τὴν περίπτωσιν αὐτὴ γράφονται καὶ τὰ δύο γράμματα; Ἐὰν τὸ λατινικὸ ἀντίστοιχο *vinum* δανείσθηκε (ἔδω ὁ μεταφραστὴς ἤθελε νὰ γράψῃ: ἦταν *δάνειο*) ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ, ὁ δανεισμὸς πρέπει νὰ ἔγινε πολὺ νωρὶς. Στὴν πραγματικότητα ἡ λέξις αὐτὴ συναντᾶται συχνὰ σὲ μεσογειακὰς γλώσσας καὶ ἔχει παρόμοια μορφή στὴ χετταϊκὴ καὶ στὶς σημιτικὰς γλώσσας. Οὕτε ἡ ἀναλογία *oikos* = λατ. *vicus* μᾶς πείθει, γιὰ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν διαλέκτου ὑπάρχει συχνὰ καὶ ἡ γραφή *Foikos*».

Εἶναι βέβαια συγκινητικὴ ἡ συμπόνη τοῦ κ. Ch. γιὰ τὸν ἓνα ἑλληνικὸν καθηγητὴν δὲν ξέρει τὴ γλῶσσα του, ἃς μοῦ ἐπιτρέψῃ ὅμως νὰ τελειώσω αὐτὴ τὴν συζήτησιν μὲ τὴν σκέψιν ὅτι ὁ ἴδιος ὁ κ. Chadwick τὴν ξέρει πολὺ καλὰ· γιὰ τὴν πιστεύω πῶς εἶναι ἀδύνατον νὰ ξεκινᾶ κανεὶς γιὰ τὴν κατάκτησιν μεγάλων προβλημάτων χωρὶς καὶ τὴν γνώσιν καὶ τὴν εὐστροφίαν καὶ τὴν τόλμην ποὺ χρειάζονται γιὰ τὴν ἀντιμετώπισήν του. Γι' αὐτὸ δὲν θὰ ἐπεκταθῶ σήμερον εἰς τὸ συνολικὸν πρόβλημα τοῦ *F'*, ποὺ ἴσως χρειάζεται νὰ ξαναγραφῆ, ἀλλὰ θὰ προσπαθῶ νὰ τακτοποιήσω μόνον μὲ κάποιον τρόπο τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ *F'* μὲ τὴν διφθογγον οὶ στὴν μυκηναϊκὴν γραφήν, ἀπὸ τὴν ὁποία ξεκίνησε ἡ συζήτησις.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ Ventris καὶ Chadwick διαπιστώνουν πῶς ὑπάρχει στὴν μυκηναϊκὴν διάλεκτον μιὰ διφθογγος *ai-*, στὴν ἀρχὴ τῶν λέξεων καὶ ἀρκετὰ συχνὴ μάλιστα, ἡ ὁποία ἀποδίδεται μὲ ὀρισμένον σύμβολον. Τὸ σύμβολον αὐτὸ ἔμωσ βρῆκαν ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδώσῃ τὴν ἴδιαν διφθογγον οὐτε στὸ τέλος τῶν λέξεων οὐτε στὸ ἐσωτερικόν τους. Στὶς περιπτώσεις αὐτὰς τὸν ρόλον τῆς διφθόγγου τὸν παίζουσιν οἱ συλλαβῆς τοῦ *a*: *κο·βα* = *κόρη*, *κόρης* ἀλλὰ καὶ *κόραι* κλπ. Γιὰ τὴν γίνεται αὐτό, δὲν ὑπάρχει σαφὴς ἐξήγησις, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι ἔτσι ἀπαιτεῖ ἡ ἀποκρυπτογράφωσις (πρβλ. τὶς ἐπιφυλάξεις τοῦ Chantraine — σ. 91 τῆς ἑλλην. μετάφρ. τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Chadwick — καὶ τοῦ V. Georgiev στὶς *Études mycéniennes* 176). Τὸ σπουδαιότερον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ διφθογγος οὶ (καὶ ἄλλες) δὲν ὑπάρχουν καθόλου οὐτε στὴν ἀρχὴ ἢ στὸ τέλος οὐτε στὸ σῶμα τῶν λέξεων, δὲν ὑπάρχει δηλ. εἰδικὸν σύμβολον γιὰ τὴν παράστασιν τῆς διφθόγγου οὐ αὐτὴ, σύμφωνα πάντα μὲ τοὺς κανόνες τῆς

ἀποκρυπτογράφησης, ἀποδίδεται μὲ τὸ σύμβολο τῶ ο καὶ μὲ τὶς συλλαβὲς τῶ ο: κο·βο = κοῦροι. Αὐτὸ βέβαια εἶναι πολὺ παράξενο, γιὰ τὴν συχνότητα καὶ τῆς διφθόγγου οὐ στὴν ἀρχὴ (καὶ στὸ τέλος κλπ.) τῶν λέξεων δὲν εἶναι πολὺ κατώτερη ἀπὸ τῶ αι, ἀλλὰ καὶ προπάντων γιὰ τὴν ἔτσι ἀδιαφοροῦμε καὶ γιὰ τὴν ἔτιμολογικὴ προέλευση τῶ ο (καὶ τῶ αι κλπ.). Χωρὶς ἀμφιβολία ἔχουμε περιπτώσεις — μιλοῦμε γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα — ἔπου τὸ οὐ καὶ τὸ αι κλπ. μπορεῖ νὰ ἔχουν ἀρχικὸ ἢ βασικὸ στοιχεῖο τὸ ο ἢ τὸ α (Ἀθηναίη - Ἀθηναία, ἐλαίη ἐλαία, πνοή - πνοή κλπ.), ὁπότε ἴσως εἴμαστε δικαιολογημένοι νὰ ἱκανοποιούμαστε μὲ τὰ συλλαβικὰ σύμβολα τῶ α ἢ τῶ ο στὴν μυκηναϊκὴ γραφὴ (λέω ἴσως, γιὰ τὸ δὲν εἶναι τόσο φανερὴ ἢ δικαιολογία πὺρ προϋποθέτει ὅτι τὸ ὑποτακτικὸ ι τῶν διφθόγγων δὲν προφερόταν ἢ δὲν γραφόταν πάντα σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ), δὲν εἴμαστε ὁμοίως δικαιολογημένοι νὰ νομίζουμε ὅτι ἐλα τὰ οὐ — γιὰ νὰ περιορισθοῦμε τώρα σ' αὐτὸ — βασικὸ στοιχεῖο τοὺς ἔχουν τὸ ο. Αὐτὸς εἶναι βέβαια ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο εἶπα ὅτι εἰ συλλαβὲς wo-no δὲν πρέπει νὰ διαδοῦν οἶο-, γιὰ τὸ θέμα τῶ οἶνος (ἔπως καὶ στὸ οἶκος, οἶδα, Οἶλεός, Οἶτυλον, Οἶάνθη κλπ.) τὸ βασικὸ στοιχεῖο τῆς συλλαβῆς οὐ εἶναι τὸ ι πὺρ τὸ συνοθεῖ εἶνα F, τὸ ὁποῖο δίγαμμα στὴν ἀττικοῶνικὴ διάλεκτο πρῶτα καὶ στὶς ἄλλες διαλέκτους ἀργότερα ἀποδόθηκε γραφικὰ μὲ τὸ ο (καὶ μὲ ἄλλους τρόπους: πρβλ. ἄεργων, Ὀάξιοι, γίς, φίκατι, Βίτυλον - Βοίτυλον, γονάναξ κλπ. πρβλ. καὶ Curtius, Grdz⁵, 553 κ.ε., E. Schwyzer, GG 1, 197. 224, K. Brugmann, GG⁸ 37-38 κλπ.). Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὸ οἶκος καὶ τὸ οἶνος βρίσκονται πολὺ συχνὰ καὶ μὲ ἀρχικὸ F (Foῖκος, Foῖνος) στὶς διαλεκτικὲς ἐπιγραφές, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀττικοῶνικὲς, καὶ ἂν αὐτὸ μπορεῖ νὰ σημαίνει κάτι γιὰ τὴν προφορὰ τῶ F+οι, δὲν μπορεῖ ὁμοίως νὰ σημαίνει ὅτι πρέπει ἢ ὅτι μποροῦμε νὰ ἀγνοήσουμε τὸ ι τῆς διφθόγγου, τὸ ὁποῖο ἔτσι ἢ ἀλλιῶς στὶς λέξεις πὺρ σημειώσαμε καὶ σὲ ὅσες ἄλλες παρουσιάζουν τὶς ἴδιες συνθήκες, εἶναι βασικὸ στὶς συλλαβὲς αὐτές, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι τὶς ἴδιες ἢ ἄλλες ἔτιμολογικὰ συγγενεῖς τὶς βρίσκουμε μόνο μὲ τὸ ι ἢ μὲ υἱ, εἰ (υἱη) τὴν ἀμπελον Ἡσύχ. Φίκατι = εἴκοσι κλπ.) καὶ στὰ λατινικὰ σὰν video, vicus, vinus κλπ. Τὸ πρόβλημα λοιπὸν γιὰ τὴν μυκηναϊκὴ ἀνάγνωση εἶναι ὅτι τὸ οὐ στὶς περιπτώσεις αὐτές καὶ στὶς ἄλλες — καὶ αὐτὸ φαίνεται ὅτι μὲ τοὺς ἴδιους ὅρους πρέπει νὰ ἐπεκταθῆ καὶ στὶς ἄλλες διφθόγγους μὲ ὑποτακτικὸ φωνῆεν ι — δὲν μπορεῖ νὰ διαδοῦν ὁ ἀλλὰ wi-, ὅχι wo-no ἀλλὰ * wi-no ἐπομένως.

Ὡστόσο, γιὰ νὰ παρηγορήσουμε τὸν κ. Chadwick γιὰ τὴν λύπη τοῦ πὺρ «ἔνας Ἕλληνας καθηγητὴς δὲν ξέρει τὴ γλῶσσα του» (ἀλήθεια, πῶς τολμοῦν νὰ λέν τόσο μεγάλα καὶ τόσο βαρῖα λόγια ἀνθρώποι πὺρ ὑποτίθεται ὅτι κάπως ἤλθαν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ ἑλληνικὸ μέτρο καὶ κάτι

κατάλαβαν από τὸ νόημα τῆς «ὑβρεως»), θὰ τὸν πληροφορήσουμε, ἐπειδὴ εἶναι πιθανὸ νὰ μὴν τὸ ξέρη—καὶ δὲν θὰ ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ τὸ ξέρη καὶ δὲν θὰ χαλοῦσε ὁ κόσμος ἂν δὲν τὸ ἤξερε—, ὅτι καὶ τὸ θέμα τοῦ οἶκος μιὰ φορά τουλάχιστο εἶναι μαρτυρημένο μόνο μὲ $F + i$ σὲ μιὰ ἐπιγραφή τῆς Ἀρκαδίας πρὸβλ. *Fick-Bechtel*, Griech. Personennamen 131 *Oinokhos wegen (O)inokhos Πελλανεύς*. Mitteil. 6,303, Beil. 1, I, 48 ΛΙ-ΝΟΧΟΣ, κι' αὐτὴ ἢ μιὰ φορά ἀποτελεῖ τὴν μαρτυρία τοῦ ζητοῦμε. Δὲν ἀποκλείεται νὰ βροῦμε κι' ἄλλες ἢ νὰ βρεθῆ καὶ γιὰ τὸ οἶκος μιὰ ἑμοια, ἄς μὴ ξεχνοῦμε ἑμῶς ὅτι μιλοῦμε γιὰ τὶς μυκηναϊκὲς ἐπιγραφές καὶ γιὰ τὴν μυκηναϊκὴ γλῶσσα, ὅτι ἐπομένως ἔχουμε ἓνα ἐπιγραφικὸ χάρμα τοῦ κυμαίνεται ἀνάμεσα σὲ 500 καὶ 1000 χρόνια ἀπὸ τότε, μέσα στὰ ὅποια καὶ ἡ προφορά καὶ ἡ ἀντίστοιχη γραφικὴ ἀπόδοση ἔκαμαν μεγάλον δρόμο.

Ἄς μὴ ξεχνοῦμε ἑμῶς καὶ τὴν πλεοναστικὴ παρουσία τοῦ F σὲ ὀρισμένες λέξεις ἢ τύπους τοῦ δείχνει ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ τὴν προσπάθεια γιὰ τὴν ἀκριβέστερη ἀπόδοση τῆς προφορᾶς, κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς βαθμιαίας υποχώρησης τοῦ γράμματος, ὅχι ἑμῶς πάντοτε καὶ τοῦ φθόγγου. Γιατὶ καὶ στὶς ἀττικοῦστικὲς διαλέκτους ἡ πρώιμη παράλειψη τοῦ γράμματος F δὲν σημαίνει ἀναγκαστικὰ καὶ σύγχρονη ἐξαφάνιση τοῦ φθόγγου σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις. Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι: ὅτι ἔχουμε φωνητικὲς συμπτώσεις τῆς προφορᾶς τοῦ $F + i$ φωνῆεν μὲ τὴν προφορὰ ἄλλων διφθόγγων τοῦ ὑπῆρχαν ἤδη, κι' ἔτσι τὸ F μποροῦσε νὰ ἀποδίδεται γραφικὰ μὲ ἓνα ἄλλο φωνῆεν προτακτικὸ μιᾶς διφθόγγου ἢ ὑποτακτικὸ τῆς, π.χ. βο-ὸς ἀλλὰ βο-οί, ναυ-οί (=ναΨοί κλπ.) εἴκοσι, Οἴλεός, Οἴτυλον κλπ. Μόνο ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης στὸ ὅτι ἡ καινούργια γραφὴ ἦταν δυνατό νὰ μὴ γίνῃ ἀπόλυτα νοητὴ, μαζὶ μὲ λόγους ἀκριβέστερης ἀπόδοσης, μποροῦμε νὰ ἐξηγήσουμε τὴν πλεοναστικὴ παρουσία ὅχι μόνο τοῦ F ἀλλὰ καὶ ἄλλων παραπανίστων γραμμάτων σὲ διαλεκτικὲς ἐπιγραφές, ἀκόμα καὶ στὶς διαλέκτους στὶς ὁποῖες τὸ F διατηρήθηκε ὡς γράμμα περισσότερον καιρὸ. Εἶναι γνωστὸ π.χ. τὸ ἐπίγραμμα τῆς Νικάνδρης (GDI 5423) ἀπὸ τὴν Νάξο, ὅπου βρίσκουμε τὸν τύπο *Φηράξο* (Φράξου) μὲ πλεοναστικὴ παρουσία τοῦ h κοντὰ στὸ φ , ἢ ὅποια δὲν ἀποκλείεται καὶ νὰ εἶχε τὴν πρόθεση νὰ ἀποδώσῃ πιστότερα ἢ ἐμφαντικότερα τὴν δασεῖα προφορὰ τοῦ φ , ὅχι ἑμῶς νὰ μᾶς δημιουργήσῃ ἐτυμολογικὰ προβλήματα¹. Εἶναι ἀκόμα γνωστὸς ὁ ἐπίσης ἀρχαῖκος ναξιακὸς τύπος *αΨυτὸ*

¹ Πρὸβλ. *C. D. Buck*, Introduction to the Study of the Greek Dialects (1927) σ. 70 διάφορα παραδείγματα (ἄριστος, δικασίω, ψάφιξις κλπ.) ἀπὸ διάφορες διαλέκτους.

(= αὐτοῦ), ὁ ἀττικὸς *aFvιάρο*, ἔπου καὶ στὰ δυὸ τὸ *aFv* εἶναι μετρικὰ μονοσύλλαβο (βλ. *K. Brugmann*, GG⁵ 51, *E. Schwyzer*, GG 1,197), μιὰ ἐπιπλέον. ἔνδειξη — ἀπόδειξη, ἂν προτιμᾶτε — ὅτι ὁ φθόγγος *Fv* ἢ *vF* εἶναι ἕνας· ὁ ἐπίσης ἀττικὸς *ναFvπηγός* (ναυπηγός), ὁ Βοιωτικὸς *ΒακεύFa* (= Βακεύα ἢ ΒακέFa), οἱ κυπριακοὶ *EvFαγόρω* (= Εὐαγόρω), *κενευFον* (= κενεFον ἢ κένευον = ὁμηρ. κενεὸν = κενόν), *κατεσκευFaξε* (= κατεσκευάσαε), *ευFρητασαιυ* (= ἐFρητήσατο) κλπ., ὁ κερκυραϊκὸς *αριστεύFοντα*, ὁ κρητικὸς *ἀμεFυσαοθαι* (= ἀμευσάσθαι) καὶ πάμπολλοι ἄλλοι (πρβλ. *Curtius*, ξ.ἀ. 570 «das Schwanken der Schreiber weist darauf hin, dass *v* schwerlich ein voll entwickelter Laut war, sondern dass es sich hier um unvollkommene Bezeichnungen gesprochener Lautaffectionen handelt», *E. Schwyzer* GG 1,197, 223, *K. Brugmann*, GG⁵ 51 κλπ.).

Ἐπειδὴ ὁ κ. Chadwick λέει ἀκόμα (σ 158) ὅτι δὲν ἔχει καταλάβει τὸν ἀντικειμενικὸ μου σκοπὸ, θὰ τοῦ πῶ ὅτι ἕνας εἶναι ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς κάθε ἐπιστήμονα, ἡ ἀνεύρεση τῆς ἀλήθειας. Βασικὴ ἀρχὴ γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα θεωρῶ τὸ νὰ ἀλλάζουμε τὴν μέθοδο, ὅταν τὰ προβλήματα ποὺ ἔχουμε νὰ ἀντιμετωπίσουμε δὲν μποροῦν νὰ ἀλλαχθοῦν, ἀντὶ ν' ἀλλάζουμε τὰ προβλήματα γιὰ νὰ τὰ προσαρμόσουμε πρὸς τὴν μέθοδο¹. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀπόπειρας νὰ παραδιασθῶν τὰ πράγματα τὰ βλέπει νομίζω ὁ κ. Chadwick. Καὶ τὴν ἀνεύρεση τῆς ἀλήθειας ἐνόμιζα καὶ ἐξακολουθῶ νὰ νομίζω ὅτι τὴν ὑποδοθηθεῖσα σημαντικὰ μὲ τὴν ἔκθεση ὀρισμένων γενικῶν καὶ εἰδικῶν προβλημάτων στὴν βιβλιοκρισίᾳ μου ἐκείνη, ποὺ ὅπως πολὺ καλὰ τὸ ξέρει ὁ κ. Chadwick ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι βασικά γιὰ τὴν ὑπόδομή καὶ τὴν γερῆ στήριξη τοῦ συστήματος, καὶ πολὺ καλὰ τὸ ξέρω ὅτι μποροῦν νὰ παραχωρήσουν τὴ θέση τους σὲ καλύτερες προτάσεις, ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα τους.

Μοῦ εἶναι πολὺ στενόχωρο ποὺ βρέθηκα στὴν ἀνάγκη νὰ πῶ μερικὰ δυσάρεστα στὸν κ. Chadwick στὴν ἀπάντησή μου αὐτή. Ὁφείλω νὰ τοῦ υπογραμμίσω ὅτι ἡ ἐπίκρισή του ἦταν βαθύτατα προσβλητικὴ — καὶ τέτοιαν τὴν εἶδαν ὅσοι τὴν διάβασαν — ἀπόλυτα ἄδικη καὶ τελείως ἀστήρικτη, ὅπως ἐλπίζω νὰ ἔγινε φανερὸ καὶ στὸν ἴδιον ἀπὸ τὸν ἐξονυχιστικὸν ἔλεγχο στὸν ὅποιο τὴν ὑπόβαλα. Δὲν ἄφησα τίποτε ἀπὸ ἔ,τι εἶπε, στὸ ὅποιο νὰ μὴν ἔδωσα τὴν ἀπάντησή ποὺ πιστεύω πὼς βγαίνει ἀπὸ τὴν καλύτερη γνώση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας καὶ ζωῆς, ἀπὸ τὴν

¹ And why should philosophy not change its method to suit its problems, instead of changing its problems to suit its method? *John MacMurray*, *Crisis in Philosophy*. The British Digest. June 1945, σ. 64.

καλύτερη δηλ. γνώση τῶν προβλημάτων. Πιστεύω πῶς καὶ κάθε ἀπροκατάληπτος μελετητὴς τῆς βιβλιοκρισίας μου, τῆς ἐπικρίσῆς του καὶ τῆς ἀπάντησῆς μου θὰ μπορέσει νὰ σχηματίσει μιὰ σωστὴ γνώμη γιὰ τὸ ποῦ βρίσκεται τὸ δίκιο καὶ ἡ ἀλήθεια. Ὁφείλω ἐπίσης νὰ ὑπογραμμίσω, πόσο ἀξιοθρήνητη ὑπῆρξε καὶ ἡ μέθοδος καὶ ἡ πρόθεσή του ἀπέναντί μου· ἡ μέθοδος, γιατί διάλεξε ὅτι τοῦ φάνηκε πιὸ εὐπρόσβλητο· ἡ πρόθεση, γιατί κατόρθωσε νὰ βγάλῃ τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ξέρω τὴν γλώσσα μου καὶ ὅτι αὐτὰ δὲν εἶναι δουλειὰ γιὰ ἐρασιτέχνες, διαπράττοντας φυσικὰ καὶ ἀστοχία καὶ ἀσέβεια πρὸς πολλοὺς καὶ σπουδαίους ἐρασιτέχνες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἔνας τουλάχιστο βρισκόταν πρὶν λίγα χρόνια τόσο κοντὰ του. (Ἡ μήπως τυχὸν δὲν εἶναι οὔτε ἀστοχία οὔτε ἀσέβεια ;).

Θεσσαλονίκη

ΑΓΑΠΗΤΟΣ Γ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ

